

cap. 3, dixit: *Hanc* (scilicet traditionem) *si nulla scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quæ sine dubio de traditione manavit*; et subjungit cap. 4: *Traditio tibi præten-ditur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix*. Distinguit itaque consuetudinem a traditione, adeo ut dicat: *Quomodo observari quid potest quod traditum non est?*

11. *Quæ traditiones ex Apostolorum præceptis manarunt.*—*Aliquando consuetudo ecclesiastica est præter jus divinum.*—Sed in hoc ulterius adverte quod, sicut consuetudo interdum manat ex lege divina scripta, ita potuit manare et inchoari ex vi legis etiam divinæ non scriptæ: nam, sicut scriptura non est de ratione legis, ut sic (ut supra diximus), ita multo minus est de ratione legis divinæ. Imo lex nova per se solum verbum postulat, ut infra l. 10 dicemus, et in principio ita fuit tradita, ut ex citatis Pauli testimoniis constat. Multasque esse nunc traditiones in Ecclesia non scriptas, quæ ex divino præcepto manarunt, et illud continent, certissimum est, ut ex Concilio Tridentino, sess. 4, colligitur, et in materia de Sacramentis et de fide latius est dicendum, et docet erudite Bellarminus l. 4 de Verb. Dei. Illæ autem non sunt propriæ consuetudines juris, sed facti, quia, licet contineant jus non scriptum, non est jus consuetudine inductum, sed potius consuetudo ex jure divino manavit, et ideo tale jus non humanum, sed divinum est, traditionesque ipsæ divinæ dicuntur, licet per consuetudinem conservatæ sint, quæ illis non addidit novam juris obligationem, licet ad illud interpretandum quamplurimum valere possit; quia, sicut divinum præceptum ostendit, ita etiam proponit modum, ut sic dicam, seu conditiones ejus. Addo vero obiter præter has esse alias traditiones non scriptas, quæ non ex divinis, sed ex Apostolorum præceptis et legibus manasse creduntur, ut lex de jejuniis quadragesimali, de Dominicæ diei observatione, et similes, quæ apostolicæ traditiones dicuntur. Et earum consuetudo dici potest secundum jus apostolicum, quod etiam consuetudinarium non est, quia non consuetudo induxit legem, sed lex consuetudinem, et ideo etiam talis consuetudo facti est, non juris, prout nunc de illa loquimur. Aliquando vero potuit consuetudo ecclesiastica, etiamsi universalissima sit, inchoari sine ullo præcepto expresso, sive scripto, sive verbo lato, sive divino, sive apostolico, ut de aliquibus cæremoniis sacramentalibus verisimile est, et tunc invenitur quidem consuetudo

sine traditione præceptiva, non tamen omnino sine traditione: nam ipsamet initium consuetudinis, ab Apostolis et primis pastoribus Ecclesiæ approbatum, traditionis vim habuit, et ita dixit August., l. 4 de Baptism. parvul., cap. 24: *Quod universa tenet Ecclesia, nec Conciliis institutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur*. Quia hæc immemorales consuetudines, si ab universa Ecclesia serventur, a temporibus Apostolorum fuisse et non sine eorum doctrina et auctoritate, saltem approbante, incepisse creduntur.

12. *Quæ consuetudo ecclesiastica est præter jus divinum.*—Ex quibus facile est exponere secundum membrum de consuetudine ecclesiastica præter jus divinum: talis enim dici potest generaliter omnis illa quæ nec ex divino præcepto manavit, nec contra illud existit. Non tamen hoc satis est ut talis consuetudo inter illas computetur, quæ jus non scriptum continent, nisi etiam addatur, ut ex nulla lege expressa apostolica vel humana manaverit, ut paulo antea declaravi, et ex dictis circa definitionem constat, et paulo inferius tractando de lege humana iterum dicemus. Si autem consuetudo est præter jus divinum, et nulla lege expressa cœpit induci, tunc de se sufficiens est ad inducendum jus non scriptum consuetudinarium per tacitum consensum populi, et Prælatorum, seu principum; et hujusmodi sunt in Ecclesia illæ traditiones quas universa Ecclesia servat, de quibus nec Christus Dominus, nec Apostoli expressum præceptum tradiderunt, ut est, verbi gratia, communio laicorum sub una specie, baptismus infantium, et similes. Oportet autem, circa hujusmodi universales consuetudines Ecclesiæ, observare non semper inducere jus non scriptum et obligans ad usum vel observationem consuetudinis; ut est in fronte cruce signari, et orare versus Orientem, quod inter has traditiones ponit Tertull. supra, et Basil., lib. de Spiritu Sancto, cap. 27, cap. *Ecclesiasticarum*, distinct. 11, et alii quos alibi allegavi, quia alia ponunt exempla harum traditionum, quæ sub præcepto non obligant. Nihilominus tamen jus aliquod inducunt, vel potius ostendunt, approbativum, ut sic dicam, talium actuum. Nam talis consuetudo universalis Ecclesiæ, esto non obliget specialiter ad aliquem usum, obligat ad credendum talem usum esse licitum et sanctum; tum quia semper censetur approbata ab ipsis Apostolis; tum quia universalis Ecclesiæ auctoritas ad hoc sufficit, cum in moribus non

possit tota errare, aliquid turpe committendo vel approbando.

13. *Consuetudo contra jus divinum nullum effectum habet.*—*Consuetudo circa jus divinum potest esse interpretis ejus.*—Tandem dari potest consuetudo contra jus divinum, quæ, in malam partem, in Scriptura appellari solet traditio hominum, Matth. 15: *Transgredimini præceptum Dei propter traditiones vestras*; et Marc. 6; dicitur: *Propter traditiones hominum*; unde ad Coloss. 2 dicebat Paulus: *Videte ne quis vos decipiat secundum traditiones hominum*. Appellatur etiam hæc traditiones vanæ a divo Petro epist. 1, c. 1. Hæc ergo consuetudo nullum effectum moralem legis habere potest, et ideo nihil ad nos pertinet. Non enim valet abrogare legem divinam, ut D. Thomas supra docet, et Panormit. cum Glossa, et aliis, in dicto c. ult. de Consuet. Et ratio est, quia, licet materia talis legis non sit intrinsece mala, sed solum quia prohibita, et ex ea parte non repugnaret per consuetudinem introduci, tamen, quia illa prohibitio divina est, non possunt homines contra illam prævalere, quia non possunt mutare divinam legem et voluntatem. Nec Deus ipse censetur connivere, et auferre legem (sicut infra de homine dicemus), quia nullum est principium, vel fundamentum ad hoc præsumendum de divina voluntate, neque etiam erat expediens, aut divinam decens auctoritatem: oportet enim legem ejus immutabilem esse, ut infra videbimus tractando præcipue de lege gratiæ. Dicunt autem aliqui ex dictis juristis posse consuetudinem limitare, et quasi dispensare in divino jure, si justa causa subsit. Sed non est intelligendum de propria limitatione, vel dispensatione quæ obligationem legis præexistentis ex parte tollat: in hoc enim sensu falsum id est, nam narratio facta de tota lege procedit cum proportionem de parte, ut infra libro decimo latius dicam. Debet ergo intelligi per modum interpretationis; sic enim consuetudo potest interpretari legem etiam divinam, et quod in tali casu, et tali causa interveniente, non obligat, quia non pro illo casu posita est.

14. *De consuetudine secundum, præter et contra legem humanam.*—*Datur consuetudo facti secundum legem humanam, non juris.*—Superest ut eandem tertiam divisionem ad legem humanam applicemus; nam de illa potissime tractamus, et in illa facilius contingit, ut consuetudo sit secundum legem, præter legem, vel contra legem. Et quidem de his duobus ultimis membris nulla est controver-

sia, neque aliquam declarationem addere oportet, quia de illis potissimum disputandum est in sequentibus capitibus. Circa primum autem membrum, aliqui jurisperiti contendunt nullam consuetudinem esse posse secundum legem humanam. Ita sentit Felin. in c. 1 de Rescrip., n. 17, cum Anton. de Butr. ibi, et Joan. de Ligna., Domin. et Gemin., in c. 1 de Constit., in 6. Alii vero, quos supra retuli, qui hanc tertiam divisionem tradunt, contrarium supponunt: nam maxime illam tradunt respectu legis humanæ. Verumtamen in re non est dissensio, quia hi auctores loquuntur de consuetudine ut est quid facti, illi vero ut est quid juris. Et clarum est dari consuetudines facti secundum humana jura, ut est consuetudo audiendi Missam diebus festis, vel confitendi in quadragesima, et similes. Unde eadem est ratio respectu legis humanæ, quæ divinæ, vel naturalis, scilicet, quia in omnibus potest dari frequentia actuum legi conformium, et hæc est consuetudo facti.

15. Nihilominus tamen certum est, per hanc consuetudinem non introduci novum jus non scriptum, seu consuetudinarium, et in hoc sensu dicunt prædicti auctores quod, licet populus per mille annos servet legem, non introducet consuetudinem. Ratio est supra tacta, quia illa consuetudo solum est quædam observantia præexistentis legis, et ideo non tendit ad novam legem introducendam, quia non eo animo incepta vel continuata est, sed solum animo implendi legem. Nec etiam princeps habet novam voluntatem introducendi circa illam rem aliam legem, quia voluntas quasi continuata, quam semper habet, solum est ut lex sua servetur: unde recte dixit Baldus, in lege ult., c. Quæ sit longa consuetudo, hanc consuetudinem secundum jus non esse dispositivam, sed imitativam juris, vel ut sic esse executivam. Ex quo recte infert Glossa, in c. 1 de Consuet., in 6, et Panormit., in cap. ult. de Consuet., n. 21, abrogata illa lege per aliquam posteriorem, abrogari etiam talem consuetudinem, etiamsi illius mentio non fiat. Quia illa non addit novum vinculum, nec censetur tanquam per se introducta, sed ut annexa legi, et in ea fundata, et ideo nulla obligatio ex ea manat ablato legis fundamento. An vero, quando consuetudo antecedit et postea fit lex scripta, revocata lege maneat consuetudo, supra præcedenti capite tactum est, et videri possunt quæ late tractat Felin. cap. 11 de Rescript., in ult. regula, a n. 15, et præsertim limit. 6; et Rochus, supra sect. 5, n. 7.

16. *Quos effectus habet prædicta consuetudo.* — Quamvis autem consuetudo jus non inducat, aliquos effectus habere potest circa legem præexistentem in ordine ad perseverantiam illius, et effectus subsequentes. Atque hoc modo dicitur primo confirmare legem; sic enim dixit Gratian., § *Leges*, sub cap. *In istis*, d. 4, *leges institui cum promulgantur, firmari autem cum moribus utentium approbantur*; et significatur etiam in l. ult., c. Quæ sit longa consuetudo, et optime explicat Bart. in repet. legis *De quibus*, ff. de Legib., num. 4, dicens hanc consuetudinem confirmare legem, non per se, sed removendo, prohibens, scilicet, contrariam consuetudinem et abrogationem. Atque eodem fere modo dicitur hæc consuetudo adjuvare legem, ut sumitur ex cap. *Sopita*, de Censib., nimirum, quia et faciliorem reddit observantiam ejus, et quodammodo facit illam magis immutabilem, juxta proxime dicta. Alius effectus hujus consuetudinis est interpretari legem, imo vocatur in jure, *optima legum interpretatio*, capit. *Cum Dilectus*, de Consuet., l. *Si de interpretatione*, ff. de Legibus, et declarat Bart., dicto n. 4 et 5, et Panormit., dicto cap. ult., n. 28; et ratio est, quia indicat quo sensu fuerit lex in principio lata et recepta. Quod si aliquando faciat talem interpretationem quæ inducat nonnullam legis mutationem a primæva sua institutione, illa non esset mera interpretatio, et ideo sub ea ratione illa consuetudo non erit secundum legem, sed superaddita legi. Et quantum ad hoc eadem ratio est de illa quæ de consuetudine legi contraria. Quia ex parte aliqua repugnantiam aliquam habet, cum lege, ut in principio fuit posita; nam in aliquo illi derogasse dicitur. Et ita de illa quantum ad hunc effectum simul dicemus cum consuetudine abrogante legem.

17. Denique addi solet alius hujus consuetudinis effectus, qui dicitur extensio legis. Ut si, verbi gratia, pro laicis tantum posita sit lex, et postea per consuetudinem a clericis etiam servetur, fieri potest ut, ratione consuetudinis, obligentur clerici, qui ex vi legis non obligarentur, sumpto argumento ex Panormit. per illum textum in cap. *Cum causa*, de Re judic., num. 4; Felin., in cap. *Ecclesia*, de Constit., n. 62; Covar., in 4, 2 part., c. 6, § 10, n. 18; et Tiraquel., de Primogen., num. 44, qui dicunt consuetudinem justam seu communem clericis et laicis obligare clericos: ergo a fortiori consuetudo clericorum obligabit illos, etiamsi secundum legem laicorum inducta sit.

Sed in hoc considerandum est, aliud esse consuetudinem esse secundum legem, id est, ex vi legis, et imperio ejus; aliud vero consuetudinem esse secundum legem, id est, ad instar, et similitudinem, seu imitationem ejus. Nos hic priori modo intelligimus consuetudinem secundum legem, et illa revera non extendit legem, nisi forte per interpretationem quæ eadere possit in verba ejus. Neque in dicto exemplo consuetudo est illo modo secundum legem, quia non est ex lege civili, sed ex libera voluntate eorum, qui facere voluerunt quod lex civilis præcipiebat, etiamsi per illam non obligarentur, quales erant clerici in dicto exemplo. Tantum ergo dici potest illa consuetudo secundum legem civilem per imitationem, et ita mirum non est quod possit novum jus introducere: nam hoc per se habet consuetudo, juxta legem ultimam, c. Quæ sit longa consuetudo, et quod illa imitatio sit alterius legis extraneæ, nihil refert, neque aufert consuetudini vim suam. Unde etiam fit ut illa non sit propria extensio prioris legis, sed inductio novæ alterius rationis seu fori. Nam obligatio quæ circa tales personas insurgit, revera non est ex priori lege civili, sed ex nova lege ecclesiastica consuetudine clericorum introducta. Et ideo talis consuetudo, ut sic, reducitur ad eam quæ est ultra legem.

CAPUT V.

DE VARIIS PARTITIONIBUS CONSUETUDINIS EX EJUS MATERIA SUMPTIS.

1. *Consuetudo canonica et civilis.* — Quarto, dividi potest consuetudo ex parte rerum, seu materiæ circa quam versatur, sub qua multæ subdivisiones seu faciliores partitiones contineri possunt. Sic enim dividi potest consuetudo in canonicam et civilem, ad eum modum quo dividitur lex in membra similia. Nam si consuetudo sit in materia spirituali, erit canonica, ut consuetudo jejunandi, servandi aliquod festum. Et in universum omnis consuetudo propria clericorum canonica est, etiamsi videatur aliquando circa materiam temporalem versari, quia semper versatur circa illam materiam, prout spectat ad bona vel personas clericorum, aut Ecclesiarum, et sub illa ratione, sacra seu spiritualis est. Consuetudo autem civilis est propria laicorum, et circa temporalem materiam versari debet; legem enim civilem imitatur, argumento l. ult., cod. Quæ sit longa consuetudo.

2. Dices, non esse adæquatam divisionem, quia datur consuetudo communis laicis et clericis, et utrosque obligans, ut cap. præcedenti ex Panormit. et aliis dicebamus: illa autem non potest dici canonica, vel civilis, sed mixta. Respondeo: vel illa comprehendit clericos, tantum ut cives sunt, quia est de materia pertinente ad temporale regimen et commune bonum politicum civitatis, et talis consuetudo civilis erit; tum quia tota tendit ad finem temporalem, et subjacet potestati temporali; tum etiam quia est a civitate, ut civitas humana est, a qua denominatur lex vel consuetudo civilis. Nec est inconveniens quod obliget clericos ut cives sunt, quia illi etiam nomine civitatis veniunt, ut notat Bart. l. 1, ff. Ad municip., et Panorm. in cap. *Cum causam*, de Re judic.; et per legem etiam scriptam civilem possunt hoc modo obligari quoad vim directivam, modo supra explicato. Aut est consuetudo pertinens ad clericos, ut clerici sunt, vel ut christiani sunt; et tunc necesse est ut consuetudo sit canonica, quia sola illa poterit clericos, ut tales sunt, obligare, et illa sola est eminentioris ordinis, quæ possit etiam laicos comprehendere, quia semper consuetudo imitatur legem, et a potestate seu jurisdictione ejusdem ordinis pendet. Potest autem dupliciter id contingere. Primo, quia materia et finis consuetudinis spiritualis est pertinens ad laicos et clericos ut christiani sunt, et talis est una simplex consuetudo, et canonica, qualis est consuetudo servandi diem festum utrisque communis. Secundo, contingere potest solum per quamdam convenientiam et similitudinem, ut, verbi gratia, quia, in tali loco, tam judices laici quam ecclesiastici servant aliquam consuetudinem in suis judiciis. Et tunc in rigore non est una consuetudo, sed duplex, una canonica, et altera civilis, quæ solum per aggregationem per modum unius reputatur. Et ita divisio est adæquata, et hæc videntur sufficere ad expositionem ejus, deservietque in sequentibus ad usum terminorum.

3. *Stylus quid significat.* — Alio modo etiam ex parte materiæ potest dividi consuetudo, in morem stricte sumptum, stylum, ritum et forum. Quæ divisio constabit explicando tres voces ultimas: nam omnem aliam consuetudinem sub illis vocibus non comprehensam sub more stricte sumpto comprehendimus. Primo igitur, stylus significare videtur usum specialem in scribendo, vel loquendo, ut colligi potest ex c. *Quam gravi*, de Crimin.

fals., ubi dicitur, ad discernendum vera rescripta pontificia, inter alia respiciendum esse ad stylum. Unde aliqui colligere voluerunt stylum solum morem scribendi significare: nam ita etiam sumitur in cap. *Venerabilem*, de Confirmat. util. vel inutil. Ita sentit cum aliis, quos allegat, Rochus Curt. in dicta Præfat., n. 28, et favet vocis translatio: nam primo significasse videtur æneum instrumentum scribendi, et inde translata est ad scripturam significandam, juxta l. 1, c. de Sacros. Eccles., et inde ad modum seu ordinem scribendi. Sed, licet in prædictis juribus ita usurpetur illa vox, non excluduntur alia significata: nam etiam significat usum et modum loquendi. Indeque videtur hæc vox accommodata ad significandum modum servari consuetum in aliquo ordine judiciali. Et ita dixit Cyn. in l. 1, c. Quæ sit long. consuet., stylum esse practicam aliqujus curiæ. Et idem habet Bald. in l. ultim., c. eodem, et per antonomasiam ita vocari solet stylus romanæ curiæ. Et fere in idem redit quod dicit Bartol. in dicta repetitione legis *De quibus*, n. 10, in fine quæstionis primæ, stylum esse consuetudinem, quæ respicit ordinem loquendi et procedendi, scilicet, in judicio. Nam ob hanc causam dixit idem Bart., in l. 2, c. Quæ sit long. consuet., num. 9, stylum solum induci per actus judicarios eorum qui in judicio versantur; Angel. vero, in § *Ex non scripto*, Instit. de Jur. natur., dicit stylum non magis dici in judiciis quam extra illa. Quod certe verum est spectata generali vocis significatione; considerando autem usum ejus in ordine ad jus explicandum, vel introducendum, proprie videtur respicere ordinem judiciorum, sub judiciis omnes scripturas, bullas et rescripta comprehendendo: nam licet in eis expediendis non interveniat ordo judicialis, stylus eorum in judiciis attenditur. Et plura de hac voce erudite congerit Christophor. de Paz, in 1 part. rubr. ad leges Hispaniæ, quæ styli appellantur.

4. *Stylus facti quid.* — Ut autem non sistamus in sola vocis significatione, sed rem, quæ ad jus pertineat, explicemus, possumus in stylo cum proportionem ad consuetudinem duo distinguere, scilicet, stylum facti, et juris. Stylus quoad factum videtur mihi esse non tam frequentia actuum sic scribendi, loquendi, aut procedendi, quam forma illa quasi artificialis, quæ servari solet in ordine sermonis, scripturæ, aut processus, ita ut inter partes ejus, vel talia verba usurpentur, vel tali modo, aut ordine constituentur. Hæc enim significa-